

Роль школи у формуванні позитивних дитячо-батьківських стосунків у родині

Наталія МАКСИМОВА,

доктор психологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Людмила ПОРОХ,

директор гімназії «Міленіум» №318,
заслужений працівник освіти України

У сучасному світі все більше зростає розуміння того, що сім'я як соціальний інститут визначає не лише розвиток дитини, а й усього суспільства. Взаємодія дитини з батьками є першим досвідом взаємодії з навколишнім світом. Цей досвід закріплюється і формує певні моделі поведінки з іншими людьми, які передаються з покоління в покоління. У кожному суспільстві складається певна культура стосунків між батьками та дітьми, виникають соціальні стереотипи, певні настанови і погляди на виховання в сім'ї.

Моніторинг життєвої ситуації молодших школярів, які навчаються у гімназії «Міленіум» №318 Солом'янського району м. Києва, котрий проводився впродовж п'яти років, показав, що благополучними є лише 49–51% сімей цих школярів. Використання проєктивних методик («Малюнок сім'ї», «Дім-дерево-людина», тест Люшера) дало змогу з'ясувати, що діти часто відчують самотність, тривогу, свою непотрібність та інші негативні емоції, які зумовлюються саме родинною ситуацією. Це пояснюється тим, що переважаючі емоційні стани молодших школярів залежать від їхніх стосунків з батьками та від розуміння ними відносин між батьками. Щодо підлітків, такого однозначного висновку на підставі проєктивних методик робити не можна, оскільки їхня особистість уже настільки розвинена, що переживання можуть торкатися різних сфер життя.

На основі отриманих результатів моніторингу було зроблено висновок, що школа має спрямовувати значні зусилля на налагодження співпраці з батьками з метою формування сприятливого сімейного клімату для дитини.

Досвід роботи психологічної служби гімназії показує, що більшість тих батьків, які зверталися по допомогу до фахівців щодо непорозуміння та труднощів із дітьми, самі в дитинстві страждали від конфліктів із власними батьками. Загалом, дитячою психологією визнано, що стиль батьківської взаємодії «записується» (закарбовується) у психіці дитини. Це відбувається дуже рано, ще в дошкільному віці, і зазвичай несвідомо. Ставши дорослою, людина відтворює цей стиль як природний. Отже, з покоління в покоління відбувається соціальне наслідування стилю спілкування: батьки виховують дітей так, як їх самих виховували в дитинстві. Так, батько, який не вміє встановити теплі дружні стосунки з сином, говорить: «Зі мною ніхто не панькався, і нічого, виріс», не помічаючи, що виріс він якраз людиною, яка не вважає за потрібне і не вміє спілкуватися з сином.

Інша група проблем, з якими звертаються за консультацією, пов'язана з ситуаціями, коли батьки певною мірою усвідомлюють, у чому саме полягає правильне виховання, але на практиці відчують труднощі. Тому в ході консультування наша психологічна служба виходить із того, що необхідно підвищувати психологічну і педагогічну грамотність батьків. Психологи прагнуть допомогти батькам усвідомити важливість створення належного виховного середовища. Для цього одним із необхідних факторів є дотримання батьками та іншими значущими особами (вчителями, вихователями груп продовженого дня, керівниками гуртків, родичами) таких принципів спілкування з дитиною, що забезпечують задоволення її базових соціальних потреб.

Перший принцип – створювати для дитини умови, за яких вона відчуває впевненість у позитивному ставленні до неї батьків, учителів та інших важливих для неї дорослих. Таке ставлення передається через привітні погляди, ласкаві дотики, обійми, слова, наприклад «радий тебе бачити», «ми раді, що ти в нас є» тощо.

Другий принцип – сприяти розвитку пізнавальних, комунікативних здібностей дитини, її самореалізації у тій чи іншій діяльності. Найкоротший шлях до вдосконалення необхідних навичок, розвитку інтересу до певного виду діяльності та успішного її здійснення полягає в заохоченні дитини в разі успіхів, визнанні її здібностей. Водночас потрібно, щоб очікування дорослих були співмірними з можливостями дитини. Якщо їй важко виконати те, до чого вона прагне, треба запропонувати допомогу або змінити середовище, яке оточує дитину, щоб перед нею не поставали проблеми, розв'язати котрі вона ще не в змозі. Батькам потрібно поступово, але неухильно знімати з себе відповідальність за справи дитини, які стосуються безпосередньо її, не робити за дитину те, що вона здатна зробити сама. Наприклад, після шести років дитина має самостійно прокидатися (або за допомогою будильника), збиратися до школи; після школи перевдягатися у домашній одяг, а шкільний охайно складати і вішати; самостійно виконувати домашні завдання та інші шкільні доручення; робити посильну хатню роботу або інші потрібні для сім'ї справи тощо. Дитина краще і швидше навчається організовувати себе і свою роботу, якщо допомогти їй певними зовнішніми засобами. Це можуть бути картинки для нагадування, список справ, нотатки, схеми або написані інструкції. Такі засоби – це вже не вказівки дорослого, а організуючі обставини. Дитина може користуватися ними свідомо (тобто як суб'єкт своєї життєдіяльності), і це вже є кроком до того, щоб упоратися зі справами самостійно.

Третій принцип – постійний емоційний контакт з дитиною. Для цього потрібно систематично робити щось разом із дитиною (читати, гратися, займатися хатньою роботою, спортом тощо), підтримувати сімейні традиції, які базуються на позитивних емоціях (святкування подій тощо).

Необхідно навчитися слухати дитину, щоб зрозуміти причини її поведінки. Якщо дитина чинить неправильно, то перш ніж застосовувати ті чи інші заходи впливу, треба обов'язково вислухати її коментар щодо подій, які відбулися. Зрозуміло, що вислуховувати дитину треба завжди, коли вона звертається, а не тільки в разі відхилень у поведінці.

Четвертий принцип – обмеження тих санкцій, які є обов'язковою складовою виховання взагалі, а не тільки застосовуються як психокорекційні впливи. Водночас терпимість до негативних проявів поведінки дитини шкідлива для неї. Вседозволеність може бути сприйнята дитиною як байдуже ставлення до неї і її життя, наприклад до того, як вона навчається, які у неї друзі, де вона проводить дозвілля, о котрій годині повертається додому тощо. І, як наслідок, дитина буде прагнути привернути увагу до себе зухвалою поведінкою (негативна увага). Але застосування санкцій не повинно входити в суперечність із соціальними, а тим паче життєвими потребами дитини: потребою у фізичній та психологічній безпеці, потребою у прийнятті батьками тощо.

Зазвичай негативна оцінка дорослих викликає в дитини болісні емоційні переживання, що підштовхує її до перегляду своїх дій, коригування вчинків відповідно до вимог вихователів або соціальних норм. Однак такий процес засвоєння соціальних норм є лише загальною, приблизною схемою, в якій не враховано ні індивідуальних особливостей дитини, ні характеру її стосунків із вихователем, ні соціальної ситуації розвитку особистості конкретного вихованця. Попри це, батьки й педагоги у своїх виховних діях спираються переважно саме на таку схему засвоєння дитиною позитивного соціального досвіду. В разі виникнення у дитини труднощів (і, тим більше, відхилень) у процесі оволодіння соціальними нормами дорослі, не вміючи знайти альтернативи негативній оцінці, починають зловживати цим. Негативне оцінювання батьками вчинків дитини нерідко навіть поширюється на її особистість загалом, зумовлюючи фрустрацію одразу двох життєво важливих соціальних потреб: потреби в позитивному оцінюванні значущими особами і потреби в самоповазі, задовільному самооцінюванні.

Багато батьків не замислюються над тим, яких заходів треба вживати та як саме для коригування поведінки дитини, а діють так, як робили їхні батьки: якщо дитина не слухається, то її сварять, а часто й б'ють. Застосування фізичних покарань до дітей все ще досить поширене в Україні. До того ж батьки щиро впевнені, що треба інколи вдаватися до таких дій, якщо дитина не хоче робити те, що їй кажуть.

Педагогічний колектив та психологічна служба гімназії приділяють значну увагу роботі з батьками, зокрема наведенню їм переконливих доказів проти використання фізичних покарань:

- у фізичному покаранні немає ніякої потреби – є багато ефективніших методів впливу на дитину. Просто це видається найпростішим способом виховання, що заважає застосовувати інші варіанти впливу на дитину;

- фізичне покарання «склеює» любов і біль (тобто дитина любить того, хто завдає їй болю), і це може призвести до психічних розладів у майбутньому (садизм, мазохізм, маніакальні стани тощо);

- фізичні покарання зумовлюють агресивність дитини, і вона виявляється у школі, у підліткових компаніях тощо.

Не тільки фізичні покарання, а й будь-які інші дії батьків, що зачіпають гідність дитини, викликають у неї відчуття несправедливості, є шкідливими. Принижена дитина відчуває розпач і починає мріяти про помсту. У такому стані вона може зашкодити собі або іншим, що й доводять випадки дитячих та підліткових самогубств.

Щоб визначитися, наскільки загрозовою є ситуація, коли дитина прагне помсти, батьки мають проаналізувати власні почуття до дитини під час конфлікту або відразу після нього. Якщо батьки відчують себе ображеними й бажають за це покарати дитину (власне, помститися їй) – саме те відчуває й дитина. Ці відчуття дуже небезпечні – вони

деформують розвиток особистості й призводять до незворотного порушення стосунків між батьками і дітьми.

Отже, застосування покарань і санкцій потребує надзвичайної обережності і любові до дитини. Проте, наголосимо ще раз, це не означає, що в стосунках із дитиною має панувати всюдозволеність. На жаль, сьогодні більшість батьків не розуміє потреби дотримання балансу між заохоченнями та обмеженнями.

Принцип обмеження санкцій реалізується шляхом застосування **методу наслідків**, який має два різновиди:

- метод природних наслідків – це природні ситуації, коли виникають негативні наслідки поведінки дитини, що є результатом її дій (або бездіяльності); отже, в такому випадку їй немає кого звинувачувати, окрім себе;

- метод логічних наслідків – це спеціально створені ситуації, за яких негативні наслідки своїх дій дитина має виправити (або відшкодувати) у спосіб, що пропонують їй батьки, з огляду на логіку подій.

Метод природних наслідків найефективніший, оскільки дає змогу дитині самій переконатися в тому, що вона помилялася. Дитина не може перекласти провину за свої негативні емоції на батьків (або інших вихователів), як це буває, коли їй щось забороняють або карають. На жаль, батьки дуже рідко користуються цим методом, обираючи заборони й покарання, щоб запобігти природним негативним наслідкам. Звісно, батьки відчувають тривогу, розуміючи, що дії дитини обов'язково призведуть до неприємних, болісних наслідків, і щоб позбутися цього відчуття, активно втручаються в хід подій. Однак значно кориснішим було б у цій ситуації просто висловити свої побоювання, а потім дати можливість дитині прийняти своє власне рішення і відчути на собі його негативні наслідки. Зрозуміло, що цей метод недоречний за обставин, які загрожують життю та здоров'ю дитини.

Метод логічних наслідків містить елемент запобігання негативній поведінці, але він якісно відрізняється від звичайної заборони на вчинки, які засуджують дорослі. Відмінності полягають у тому, що дорослий лишає право вибору за дитиною, але застерігає, що за негативного результату вона має відшкодувати моральні чи матеріальні збитки в обумовленій дорослим формі (спосіб). Отже, дитина відчуває себе суб'єктом своїх дій, тоді як у разі заборони вона мала б просто підкоритися, що суперечить її потребі в самоповазі.

Важливо, щоб проблемні діти та підлітки усвідомили, що порушення сімейних норм і правил завжди призводить до поганих наслідків, а отже, й до негативних емоцій. Коригування проблемної поведінки дитини буде успішним, якщо вона розуміє, що немає сенсу злитися на самі правила. Завжди є вибір, дотримуватись правил чи ні, але потім дитина сама має відчути наслідки свого вибору і відповідати за нього.

На жаль, батьки не завжди дотримуються цих принципів. Це пояснюється не тільки тим, що вони здебільшого самі є недосконалыми, а насамперед наявністю у них упереджень щодо сімейного виховання.

Одним із стереотипних упереджень щодо виховання дітей є тверда переконаність батьків у тому, що саме ця сфера добре усвідомлюється і контролюється ними. Проте можна контролювати й досить добре усвідомлювати дії та вчинки, але справжнє переживання і мотиви поведінки не лише дітей, а й свої власні батьки розуміють здебільшого неадекватно. Тому психолог має порекомендувати батькам (коли вони стикаються з негативними проявами поведінки дитини) кожного разу вдаватися до самоаналізу та рефлексії, щоб нейтралізувати свої упередження і правильно зрозуміти мотиви поведінки дітей. Виховання передбачає вміння слухати дитину й утримуватись від спокуси тлумачити її слова і дії з позиції дорослого.

Не менш шкідливим є стереотип «батьківського самопожертвування», що призводить до виховання за типом гіперпротекції, а в разі девіантної поведінки дитини – до почуття провини, невпевненості у власних виховних діях. Кожний факт девіантної поведінки дітей викликає у батьків глибокі й дуже неприємні переживання. Через відчуття провини та страху, що їхня дитина стає все гіршою, батьки вдаються до поспішних висновків: «Я роблю щось не так», «Я не можу встановити близькі та довірливі стосунки зі своїми дітьми», «Вони не бачать у мені людину», а отже – «Моя дитина не любить мене», «Вона взяла наді мною гору», «Я виявився поганим батьком», «Люди дізнаються про ці мої негаразди з дитиною і почнуть зневажати мене».

Коли батьки відчувають занепокоєння, тим більше розпач, то, швидше за все, вони поводитимуться імпульсивно, а отже, їхні дії можуть призвести до небажаних наслідків. У таких випадках вони мають насамперед відновити стан внутрішнього спокою та готовності бути уважними до дитини.

Найбільш складним для батьків є підлітковий вік. У цей період конфліктність закладена вже у самій логіці дитячого розвитку. Батькам підлітків особливу увагу потрібно приділяти визначенню пріоритетів у своїх вимогах до них. Прагнучи будь-що домогтися від сина чи доньки виконання якоїсь конкретної вимоги, батьки втрачають при цьому більш значущі перспективи формування особистості.

У вихованні неможливо досягти багатьох цілей нижчих рівнів (тобто виконання окремих конкретних вимог), якщо спрямовувати зусилля лише безпосередньо на них. Наприклад, намагання будь-що припинити прогулювання підлітком уроків може, навпаки, призвести до зростання кількості прогулів, особливо тоді, коли дорослі не розуміють, що дитина використовує прогулі як засіб повернути до себе їхню увагу. Однак цілей нижчих рівнів легко можна досягти, коли діяти, виходячи з принципових вимог. Доцільно відмовитися від спроб увесь

час примушувати дитину робити те, що хочуть дорослі в кожному конкретному випадку. Замість цього потрібно поставити собі мету – допомогти підлітку бути більш самостійним і здатним відповідати за свої власні рішення.

Техніка «передавання відповідальності». Формування самостійності шляхом передавання дитині відповідальності за її вчинки є основою техніки коригування негативних проявів у поведінці підлітків, розробленої Р. та Д.Байярдами.

Умовою корекції девіантної поведінки є створення ситуації, що розвивають у дитини самостійність, відповідальність і віру в свої сили. Для цього потрібно не втручатися у справу, якою займається дитина, якщо вона не просить допомоги. Коли ж дитині важко і вона звертається по допомогу, ні в якому разі не можна виконувати справу замість неї, а лише допомагати їй. Це може бути спільна діяльність («Давай разом...»); надання допомоги в тому, що дитина справді не може зробити без сторонньої підтримки, все інше залишити їй для самостійного виконання; заохочення до самостійного здійснення нових дій залежно від опанування їх дитиною.

Зрозуміло, що самостійно усвідомити наведені вище принципи спілкування з дітьми, а тим більше набути навичок їх правильного використання далеко не всім батькам під силу. Тому насамперед потрібно формувати правильну батьківську позицію. Це доцільно робити не тільки під час зустрічей із педагогами, індивідуального консультування шкільного психолога, а й у ході групових тренінгових занять батьків. У гімназії як пілотний проект було проведено цикл тренінгових занять для груп, до складу яких входили батьки дітей молодшого шкільного віку.

Мета роботи цих груп полягала в покращенні дитячо-батьківських стосунків, підвищенні ступеня розуміння батьками базових фактів розвитку дитини, її потреб і відповідної їм динаміки розвитку відносин.

Робота груп проводилась у таких формах:

1. Консультування з окремих проблем (обговорення загальних для учасників групи конфліктних ситуацій, зосередження уваги на моделях пристосування до реальних конфліктів без докладного аналізу психологічних причин, що лежать в їхній основі).

2. Спеціальне навчання батьків (батьківський тренінг), що сприяло підвищенню чутливості батьків до почуттів і переживань дітей на основі розуміння прихованого значення їхньої поведінки.

Техніки проведення занять батьківських груп значно варіювалися, проте дотримувалися й загальні принципи організації групової роботи:

1) предмет дискусії – діти і способи взаємодії з ними батьків;

2) усі члени групи мають право на вільну участь в дискусії, позбавленій формалізму і рутинності;

3) ведучий не є абсолютним авторитетом, єдиним джерелом інформації і суджень, його думки не мають бути обов'язково прийняті всіма учасниками групи.

Предметом обговорення в групах були не лише дитячо-батьківські стосунки, а й окремі проблеми батьків та дітей, що забезпечувало реалізацію терапевтичного підходу до сім'ї в цілому. Психолог утримувався від авторитарних і оцінних суджень, а лише повідомляв інформацію про особливості поведінки дитини й розкривав зону альтернативних розв'язань проблеми. Право вибору конкретного рішення повністю зберігалось за батьками.

Основна роль консультанта, який вів батьківські групи, полягала в тому, щоб, подібно до дзеркала, приймати ситуацію, відбивати і повторювати слідом за членами групи все те, що потрібно для постановки проблеми, розвитку дискусії та її розв'язання. Тобто в адекватному зорієнтуванні батьків у ході вирішення проблемних ситуацій, що знаходить вияв у зростанні батьківської компетентності. Психологічними умовами формування батьківської компетентності є усвідомлення батьками потреби розуміння комунікативних актів дітей і оволодіння способами емпатійного спілкування.

Проведена робота показала, що батьки охоче підвищують свої педагогічні і психологічні знання та батьківську майстерність. Тому в подальших планах психологічної служби – розвиток цього напрямку діяльності та охоплення аналогічними тренінгами більшого кола батьків. Проте варто зазначити, що для об'єктивного оцінювання результативності роботи, проведеної в цьому напрямі, потрібно накопичити більшу кількість експериментальних даних та провести відповідні статистичні дослідження. Проблемою, на думку вчителів, є також те, що більше бажання взяти участь у таких заняттях висловили ті батьки, які відповідально ставляться до своїх обов'язків, отже, групи складалися переважно з батьків із благополучних сімей. Потрібно знайти способи залучення до занять саме тих батьків, які не можуть порозумітися зі своїми дітьми.

За відгуками батьків, основним результатом їх участі у зазначеній роботі стало розуміння того, що дитина з самого початку є позитивною, відповідальною, хорошою людиною і що вона неодмінно прагне у своєму житті справедливості, любові, взаєморозуміння та взаємодопомоги між людьми. У спілкуванні з дитиною потрібно опиратися саме на те позитивне, що є в ній. Лише тоді батьки зможуть впливати на проблему, яка існує між ними, і, врешті-решт, позбутися її. Потрібно залишатися спокійними і пам'ятати, що метою виховання є щастя родини, яке неможливе, якщо в дитини не сформоване почуття відповідальності і вона не вміє приймати самостійні рішення. Треба шукати шляхи, якими діти добровільно підуть за дорослими, навчитись так ставити вимоги, щоб дитина була впевненою в тому, що це вона сама себе примусила переборювати труднощі. Підлітку треба надавати більше можливостей виявляти самостійність, при цьому він обов'язково має відчувати власну відповідальність за свої вчинки. Довіра до нього, визнання

його дорослості та здатності до відповідальності – ось принципи правильного педагогічного впливу.

Література

1. *Максимова Н.Ю.* Як порозумітися зі своїми дітьми (Конфліктологія для батьків): Методичні розробки / Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна. – К., 2004. – 220 с.
2. *Марковская И.М.* Тренинг взаимодействия родителей с детьми / И.М. Марковская. – СПб.: Речь, 2000. – 150 с., ил.
3. *Психология* семейных отношений с основами семейного консультирования: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / Е.И. Артамонова, Е.В. Екжанова, Е.В. Зырянова и др.; под ред. Е.Г. Силяевой. – М.: Академия, 2002. – 192 с.
4. *Хямяляйнен Ю.* Воспитание родителей: Концепции, направления и перспективы / Ю.Хямяляйнен; пер. с финск. – М.: Просвещение, 1993.

Анотації

Наталія МАКСИМОВА, Людмила ПОРОХ Роль школи у формуванні позитивних дитячо-батьківських стосунків у родині

У статті розкрито досвід роботи педагогічного колективу та психологічної служби гімназії «Міленіум» №318, яка спрямована на підвищення рівня психолого-педагогічної обізнаності батьків учнів, їх педагогічної культури з метою формування позитивних дитячо-батьківських стосунків у сім'ї.

Ключові слова: дитячо-батьківські стосунки, психологічна служба, принципи спілкування, метод

наслідків, передавання відповідальності, тренінгові заняття.

Наталія МАКСИМОВА, Людмила ПОРОХ Роль школи в формуванні позитивних дитячо-родительських відносин в родині

В статті розкрито досвід роботи педагогічного колективу та психологічної служби гімназії «Міленіум» №318, направленої на підвищення рівня психолого-педагогічної обізнаності батьків учнів, їх педагогічної культури з метою формування позитивних дитячо-родительських відносин в родині.

Ключевые слова: детско-родительские отношения, психологическая служба, принципы общения, метод последствий, передача ответственности, тренинговые занятия.

Nataliya MAXIMOVA, Lyudmyla POROKH The role of a school in formation of positive child-parent relationships in the family

The article explores the experience of activity of teaching staff and psychological service of gymnasium «Millennium» №318, which aims to increase of level of psychological and pedagogical awareness of pupils' parents, their pedagogical culture for the purpose of formation of positive child-parent relationships in families.

Keywords: child-parent relationships, psychological service, principles of communication, method effects, transfer of responsibility, training sessions.

ДО 90-РІЧЧЯ «РШ»

Шановні колеги!

Маємо честь вітати колектив журналу із поважною датою – дев'яностоліттям! Кожен новий тираж вашого видання – то сходинка до знань, до духовних джерел, мудрості та визнання. Зичимо, аби криниця освітянської мудрості була сповнена свіжими ідеями та надихала на творчість. Нових злетів та слаavnих перемог!

З любов'ю та вдячністю директор Людмила Порох, голова піклувальної ради Анатолій Толстоухов та колектив гімназії «Міленіум» №318